

Ю. Бертымұратов

Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: joldaskz@list.ru

ЖҮКТІЛІКТІ ЖАСАНДЫ ТҮРДЕ ҮЗУДІҢ АЛДЫН АЛУДАҒЫ ДІНИ УАҒЫЗДАРДЫ ДЕРЕКТАНУЛЫҚ ТҰРҒЫДАН ТАЛДАУ

Мақалада жүктілікті жасанды түрде үзу бойынша діни уағыздарда (сүре аяттарында, хадистерде) бар өсиеттер талдау арқылы түсіндірілген. Біріншіден, жүктілікті жасанды түрде үзуге тікелей қатысты, кезекте алдын алу бойынша уағыздар жинақталған. Сондай-ақ, тікелей және жанама мағынадағы уағыздар бірдей талдауға алынды. Мұндағы басты мақсат кез-келген санаттағы тууға қабілетті мұсылман әйелдерінің жүктілікті жасанды түрде үзуінің алдын алу жұмыстарын ойластыру. Жылдар бойы толасмай отырған жүктілікті жасанды түрде үзудің алдын алу жұмыстарының қатарына діни уағыздарда айтылатын профилактикалық мәні бар материалды қосымша құрал ретінде қолдану мақсат тұтылып отыр. Мақсат жүктілікті жасанды түрде үзудің алдын алу бойынша эффективті әдіс-тәсілдерді ойластыруда дінде бар уағыздарды пайдалану қаншалықты оң нәтижелер беретінін осы сияқты зерттеулер арқылы сынап көру. Сондай-ақ, зерттеу біршама отбасыларының жүктілікті жасанды түрде үзбеуіне немесе жауапкершіліксіз жүкті болмауына көп жағдайда дін, яғни діни уағыздар кедергі болғанын сөз етеді. Жүктілікті жасанды түрде үзуде этикалық, медициналық салдарлардың көп жағдайда адамдармен ескеріле бермейтіні анықталып, ал діни уағыздар профилактикалық тұрғыдан тиімді болып келетіні астарлап айтылады.

Түйін сөздер: ислам, балиғат жасы, неке, түсік жасау, діни этика.

Yu. Bertymuratov

Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mubarak, Kazakhstan, Almaty
e-mail: joldaskz@list.ru

Source analysis of religious sermons on the prevention of artificial termination of pregnancy

The article interprets religious sermons (verses of surahs, hadiths) on artificial termination of pregnancy. To write this article, first, we have collected sermons directly related to the artificial termination of pregnancy, and then on the prevention of this problem. Direct and indirect sermons were also involved. The purpose of the organization of preventive work on artificial termination of pregnancy in Muslim women of any age. The main goal of the researchers is to introduce religious sermons as a method of struggle to reduce the number of artificial abortions that do not stop for many years. During the test, the effectiveness of existing religious sermons, their impact on positive results; for further use as a method to prevent artificial termination of pregnancy. The researchers also noted that in most cases, religion, that is, religious preaching, prevented many families from circumventing abortion, and realized the irresponsibility to themselves. And also, the question is raised about the non-effectiveness of ethical, medical methods to reduce artificial abortion, people have stopped taking into account their complications, but oddly enough, religious sermons are beginning to be effective on this issue.

Key words: islam, the age of baligat, marriage, abortion, religious ethics.

Ю. Бертымұратов

Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак, Казахстан, г. Алматы
e-mail: joldaskz@list.ru

Источниковедческий анализ религиозных проповедей по профилактике искусственного прерывания беременности

В статье интерпретированы религиозные проповеди (аяты сур, хадисы) по искусственному прерыванию беременности. Для написания статьи, во-первых, собраны проповеди непосредственно касающиеся по искусственному прерыванию беременности, после по профилактике

данной проблемы. Так же прямые и косвенные проповеди тоже были задействованы. Цель организация профилактических работ по искусственному прерыванию беременности у мусульманских женщин любого возраста. Главная цель исследователей ввести религиозные проповеди как метод борьбы для снижения числа искусственного прерывания беременности, которые не прекращаются на протяжении многих лет. В ходе проверки, эффективность существующих в религии проповеди, их влияние на положительные результаты; для дальнейшего использования как метод по предотвращению искусственного прерывания беременности. Исследователи также отметили, что в большинстве случаев религия, то есть религиозные проповеди, препятствовали тому, что многие семьи обошли аборт, и осознали безответственность перед самим собой. А так же, поднимается вопрос о не эффективности этических, медицинских методов по снижению искусственного прерывания беременности, люди перестали учитывать их осложнений, но как ни странно религиозные проповеди начинают быть эффективными по данному вопросу.

Ключевые слова: ислам, возраст балигат, брак, аборт, религиозная этика.

Кіріспе

Қоғам дамығанмен көнеден бергі мәселелер шешімін таппай келеді. Кейбір мәселелер қоғамнан қоғамға өтіп күрделенуде. Осындай мәселелердің бірі жүктілікті жасанды түрде үзу. Зерттеу үдерісінде жүктілікті жасанды түрде үзу күн тәртібінде *өзекті* екені анықталды. Сондай – ақ жүктілікті жасанды түрде үзу жаһанды мәселелердің бірі.

Зерттеуде қолданылған деректер көзін негізінен діни материал қоры, атап айтқанда Құран Кәрім сүрелері, аяттары және хадистер құрайды. Діни материал – қосымша деректермен және ғылыми зерттеулермен салыстырылып талданды. Мақала исламда жүктілікті жасанды түрде үзу бойынша бекітілген зерттеудің бір бөлігі болып табылады.

Тақырыпты таңдауды дәйектеу және мақсаты мен міндеттері

Тақырыпты зерттеуге жүктілікті маңызды себепсіз жасанды түрде үзудің етек алуы себеп болды. Жағдай мұсылмандар діни басқармасының назарына ілігіп отыр. Жүктілікті жасанды түрде үзуге исламның көзқарасын ескеріп, бұл отаны мұсылман өкілдерімен маңызды себепсіз (медициналық) іске асыру дінге қайшы екенін көпшілікке түсіндіру маңызды. Жалпы, жүктілікті жасанды түрде үзу әлемдік деңгейде шешімін таппаған, жоғарыда айтып кеткендей көнеден бергі тарихы бар, енді жаһанды мәселеге айналып отыр. Бір қызығы жүктілікті жасанды түрде үзу бірқатар ислам дінін ұстанушы халықтарда, оның ішінде қазақ халқында ХХ – ғасырдың бірінші жартысына дейін мәселе ретінде туындамаған. Жалпы мақаланың мақсаты жүктілікті жасанды түрде үзудің алдын алу жолында исламда бар уағыздарды талдау,

сондай – ақ оларды тиімді қолдану жолдарын жаңғырту зерттеудің *міндеті* болып отыр.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

Зерттеуде деректану саласының тарихилық, салыстырмалық және сыни талдау әдістері қолданылды. Әдеттегідей, тарихилық әдіс – мақала тақырыбының мәнін (тарихын) бір жүйеде жеткізуге септігін тигізді; жүйелі ойдың қалыптасуында, деректердің рет ретімен тізбектеліп қолданылуында маңызды рөл ойнады. Салыстырмалық әдісі – деректерді іріктеуде, мақаланың шыншылдығын, ғылымилығын арыттыруда қажет болды. Өзге тілдердегі деректерді аудару үшін лингвистика, деректердің уақытын анықтауда хронология салалары, қосымша тарихи пәндер қатарынан қолданылды. Діни деректердің мазмұнындағы астарлы, жанама мәліметтерді сөйлетуге герменевтикалық әдіс пайдаланылды.

Негізгі бөлім

Исламда діни – этикалық тәрбие отбасынан басталады. Отбасында ұл мен қызға берілетін мұсылмандық тәрбие, олардың уақытымен үйленулерін қатал қадағалауға негізделген. Құран Кәрімде «Нәбә» сүресінде: «Сендерді жұп–жұп етіп жараттық» деп жазылған. Мазмұнында: «Жердің тепе-теңдігін сақтап әрі оны қимылдатпау үшін тауларды қазық еткені. Және барлық мақлұқаттар мен өсімдіктерді аталық және аналық етіп жұбымен жаратуы» (Серікбай, 2020: 1) жер бетіндегі адамзаттың, міндетті түрде жұп–жұп болып өмір сүруі тепе-теңдік кепілі деп түсіндірілген.

Мұхаммед Пайғамбар: «Құл үйленген кезде діннің жартысын кәміл орындаған болады. Ал, енді қалған жартысы бойынша (немқұрайлы бо-

лудан) Алладан қорықсын», (Жұмағұлов, 2020: 1) – деп үйленудің діннен екендігін айтқан. Сондай-ақ «Айшадан жеткен риуаятта Алланың Елшісі: «Неке – менің сүннетім. Кімде-кім менің сүннетіме амал етпесе, ол менен емес. Сондықтан да үйленіндер, мен Қиямет күні басқа үмбеттерге сендердің көптіктеріңмен мақтанайын» деп, (Жүсіпов, 2021: 1) ер мен әйелдің үйленуін нақтылаған. Хадис мазмұнындағы басты уағыз барша мұсылманды үйленуге үгіттеу. Бұл уағыз көпшілікпен орындалған жағдайда, көптеген келеңсіз мәселелерді болдырмаудың алдын алады. Соның қатарында жүктілікті жасанды түрде үзудің алдын алу уақытымен үйленуге тікелей қатысты. Уақытымен отбасын құрған жастар, оның ішінде қыздар келеңсіз жағдайларға тап болмайды. Уақытымен үйленген ер бала шамасынша бос жүріске салынбайды. Ислам діні үгіттеп отырған уақытымен үйлену уағызы, әсіресе бүгінгі таңда орындалмай жүрген ағымдардың бірі, ал үйлену жүктілікті жасанды түрде үзуді болдырмаудың және алдын алудың басты профилактикасы. Пайғамбар келесі бір хадисінде: «Ей, жастар тобы! Іштеріңнен кімнің күші жететін болса – үйленсін. Өйткені үйлену арқылы ол көзін харамдарға қараудан сақтайды әрі мүшесін қорғайды. Ал, егер кімнің күші жетпей жатса ауыз бекітсін. Өйткені ораза – оның қалқаны» (Жүсіпов, 2021: 1) деп, үйленудің қоғамда атқаратын этикалық қызметін, әйел қауымы алдындағы мәдениетін, адамдар арасында келеңсіз жағдайды болдырмау тәртібі деп белгілеген. Хадистің жазылған уақытын ескеретін болсақ, уағыз осы күнге дейін маңызын жоймаған.

Шариғат бойынша отбасында ата-ананың балалары алдындағы басты парызы балиғат жасына толған ұл мен қызды, міндетті түрде некеге тұрғызып, шаңырақ көтерту. Яғни үйлендіру, отбасын құрғызып, балалы-шағалы болуын қадағалау. Мұндағы діннің жаһанды мақсаты қоғамда балиғат жасынан асқан некеге тұрмаған ер мен әйел болмау керек, некеге тұрмау ислам бойынша, қай жағынан алып қараса да дұрыс ағым емес. Ислам бойынша ержеткен баласын әрбір ата-ана үйлендіруге міндетті. Ержеткен ұл, қызды уақытымен үйлендірмесе, онда шаһауаты себепті істелген күнәға тек ұл-қызы емес, ата-аналары да жауапты. Шариғат бойынша, маңызды шарт – некеге отырушылардың міндетті түрде кәмелетке толған (жоғарыда айтқан балиғат жасына толуы), ақыл-есі бүтін, жақын туыс болмауы тиіс. Пайғамбар: «Біздің

жол отандасу. Кімде-кім мұннан қашқақтаса – біздерден емес» – деген (Өсерұлы, 1994: 78).

Балиғат жасы – шариғат бойынша ұл балаларда он екі, қыз балаларда тоғыз жасқа толғаннан басталады. Яғни еркектік және әйелдік белгілері көрінгеннен бастап, ұлдар ержеткен, қыздар бойжеткен болып есептеледі. Егер көрсетілген жастарында физиологиялық тұрғыдан ересектік белгілер көрінбесе, ұл да, қыз да он бес жасында балиғатқа толған. Бұл жайында фикһ кітаптарында: екі имам (Әбу Юсуф пен Мұхаммед): егер аталған белгілері көрінбесе, екеуі де (ұл да, қыз да) он бес жасында балиғат жасына толады, делінген. Яғни ислам дінінің үкімі осы. Сонымен балиғат жасының ең төменгі көрсеткіші ұлдар үшін – он екі жас, ал қыздар үшін – тоғыз жас (Убайдулла ибн Масғұд, 2021: 1). Балиғат жасына толудың негізгі себебі денеден мәнидің шығуы. Бұл жөнінде Нұр сүресінің 59 – аятында: «Өз қатарларыңдағы балаларың балиғат жасына толғанда үлкендер рұқсат сұрағандай (әсіресе жатын бөлмеге) рұқсат сұрасын» (Кулиев, 2020а: 24-27) делінген. Аятта «сендердің балаларың балиғатқа жеткен кезде» – деп айтылады. «Балиғатқа жеткен» деген сөз аятта «хулум» деп берілген. «Хулум» сөзі ұйықтап жатқан кезде енуыздың (шәует, ұрық) шығуы деген мағынада. Ұл мен қыз, екеуінің де балиғатқа толу жасы әдетте он бес жастан аспайды. Ер жетіп немесе бой жетіп, ұл мен қыз «біз балиғат жасына толдық» десе, олардың сөздері қабылданады. Оларға балиғат жасына толған адамдардың үкімі жүреді (Бұхари, 2021: 1). Сонымен қатар «рұқсат сұрасын» деп отырған мағына, әр бір балиғат жасына толған бала, қай уақытта болмасын, мейлі таңертең, түсте, кешкісін жатын бөлмеге, міндетті түрде рұқсат сұрап кіру керек, ол жөнінде, әрі қарай: «Жатын бөлмеге үш уақыттан басқа (шешінетін уақыттар, жалаңаштанатын) рұқсатсыз кіруге, тек балиғат жасына толмаған балаларға болады» (Кулиев, 2020а: 24-27) делінген. Мұндағы мағына, жыныстық жасқа толған жасөспірімдерді тал жасынан бастап, кішігірім этикеттерді орындау арқылы тиым қойылатын әрекеттерге бармауының алдын алу. Жатын бөлмеге рұқсатпен кіруді қадағалаудағы мақсат, жыныс қатынасы орындалатын жерден бастап, оған қатысты барлық әрекеттердің дінмен қатал қадағаланатынын, әр бір балиғат жасына толған баланың бойына уағыздар арқылы сіңіру.

Сондай-ақ, дін балиғат жасына толған ұл мен қыздың, дер кезінде некелеспей, уақытты

ұзартып, үйленуді шегерте беруіне бірден-бір қарсы, яғни үйлену уақыты созыла бермеу керек. Үйлену бойынша келесі уағызда «Сендерге оған тұрақтауларың үшін өз жыныстарыңнан жұбайлар жаратып, араларыңа сүйіспеншілік, мейірімділік пайда қылғандығы да оның белгілерінен. Сөз жоқ, осыларды ойлаған елге белгілер бар»; сондай-ақ, «Іштеріндегі бойдақтарды (ер жеткен ұл, қыздарды, тұл ер, әйелдерді) қолдарыңдағы құл, күндердің дұрыстарын үйлендіріңдер. Егер олар кедей болса, Алла өз кеңшілігімен оларды байытады. Алла аса кеңшілік иесі, толық білуші» (Крачковский, 2021: 1) деп, үйлену әрбір адамға қатысты екені нақты жеткізілген. Сонымен, ислам үйленуге қатысты өз үкімін нақты жеткізген. Сүре аяттары мазмұнында қоғамда барлық пенде үйлену керек деген мағына жатыр. Үйлену – шариғат бойынша адам болмысын толықтыратын, жетілдіретін байланыс.

Шариғат христиан дініндегі тәркідүниелік (монахтық) дәстүрімен келіспейді. Өйткені мұндай әдеттер адамның әу баста жаратылған болмысына қарсы, адами қажеттіліктерді, мүдделерді жоққа шығару, жаратылыс сипатқа қарсы шығу. Бұған дәлел: «...тәркідүниелікті олар өздері тауып алды, біз оларға Алланың разылығын іздеуді ғана міндеттеп, ал оны (тәркідүниелікті) міндеттемеген едік. Алайда олар оны (аталған міндетті) дұрыс сақтай алмады. Олардан иман келтіргендерінің сыйын бердік, алайда олардың көбі – пасықтар» (Кулиев, 2020: 27). Пайғамбар хадистері де осы ұстанымды нақтылай түседі. Байһақидың Сағид ибн Әбу Уаққастан жеткізген хадисінде былай делінген: «Алла бізге тәркідүниеліктің орнына таза ханифиликті (яғни, өңі бұзылмаған саф таза діни дәстүрді) берді» (Крачковский, 2021: 1). Табарани мен Байһақилердің таратқан бір риуаяттарында Пайғамбар: «Кімде-кім үйленерге жағдайы жеткілікті бай бола тұрып үйленбесе ол менен емес» (Муслим, 2018: 1) – деген. Сондай-ақ, «Ал, мен бұдан былай әйелдерге еш жақындамаймын әрі ешқашан да үйленбеймін» – деген адамға, сол кезде Пайғамбар келіп: «Әлгі сөздерді айтқан сендер ме? Ал, мен болсам, уаллаһи, Алладан сендерден артық қорқамын, сендерден артық тақуалық қыламын. Алайда ораза тұтамын – аузымды ашамын, намаз оқимын, ұйықтаймын және әйелдеріммен де қосыламын. Кімде-кім менің осы сүннетімнен бас тартса, ол менен емес» (Ибн Маджа и аль-Хақим, 2021: 1) деп шешімін нақты білдірген. Үйленуге қатысты аяттардағы өсиетті орындау

«неке» деп аталады. Үйлену мақсатында ер адам некеге тұру үшін, алдымен бірнеше талаптарды орындауы парыз, алдымен төмендегі деректегі мәліметке сәйкес: «Әһлу сүннет имамдары Ханафи мазхабының ғұламасы, Әбу Ханифаның шәкірттері Имам Мухаммад, Имам Малик және Имам Шафиғидың пікірлері бойынша неке қиылу үшін қыздың әкесінің рұқсаты керек», қыздың қамқоршысының рұқсатысыз қиылған неке – маукуф. Яғни, ата – анасы құптамайынша ерлі-зайыпты атана алмайды. Имам Мухаммад «... қыздың қамқоршысы оның рұқсатынсыз неке қиылғандығын білсе, некені бұза алады, құптай да алады деген. Жасырын қиылған неке әлсіз, жауапкершілігі төмен болады»; Пайғамбар: «Шариғатқа қайшы үйлену мен шариғатқа сай үйленудің ара жігін айыратын нәрсе дабыл қағып, жария ету» (Алмаханов, 2017: 1) деген. Пайғамбар хадисін үлгі тұтқан қазақ халқы ата-ананың батасын алып, дастарқан жайып дәм беріп, беташар жасап үйленгендігін той арқылы жариялаған. Үйленуді неке арқылы іске асыру үшін, орындау керек басты парыз оны жария ету. Яғни, ер мен әйелдің некеге тұрғанын барша қауым білу керек. Мұндағы мән неке ішінде орындалатын: жыныстық қатынас, кейін сәби дүниеге әкелу және т.б. шаралар жасырынсыз, діни тәртіпке сай жүру керек. Жыныстық қатынас тек қана неке ішінде орындалу керек. Бұл діни талап шектеулік болып көрінгенмен, адамдардың хайуандардан бөлек тіршілік екенінің, қоғамның дұрыс жолмен өрбуінің кепілі. Ислам бойынша адамның жыныстық қатынасқа түсу тәртібі, сезімін қадағалау қажеттілігі түсіндірілген. Адам құштарлық сезімін қанағаттандыруда дін қоятын шектеуліктер мен талаптарды ұстану керек. Құштарлық сезім адамға берілген санамен қадағалану керек. Талапты мұсылманның қадағалау қадағаламауына дін кепілдік бермейді; егер адам нәпсіге бой алдыратын болса хайуанға айналады, өзіне тұлға ретінде, жанұясына, жалпы қоғамға кір келтіреді; бірақ, құштарлық сезімді қадағалау тәркідүниелік өмір сүру салтына ұласпауы керек. Бұл Алланың адамға берген табиғи сезімдеріне, оның ішінде жер бетінде ұрпақ жалғастыру қасиетіне қарсы. Адамның табиғи сезімдеріне қандайда бір шектеуліктер жоқ. Дегенмен орын алуы мүмкін дұрыс емес әрекеттерге тиым қойылған. Мұндай шектеуліктер, исламға дейінгі діндермен, яғни: азғындыққа, зинақорлық және жезөкшелікке тиым қойылған. Бірақ неке мен үйленуге рұқсат бар. Ислам некені қолдап, сол дұрыс жолды

таңдаған, бірақ ер мен әйелдің тәркідүниелікке көшіп, барлық әлемнен оқшаулануына қарсы, себебі мұндай жағдайдағы адамдар табиғи қажеттіліктерін орындай алмай, жер бетінде адам қалмаған болар еді (Аль-Кардауи Юсеф, 1994: 65-66). Адамға табиғатпен берілген жыныстық сезім тек қана неке ішінде қанағаттандырылуы керек. Адамға берілген бұл сезімді неке ішінде өтеу, жоғары да айтып кеткендей исламға дейінгі діндерде қарастырылған. Ер мен әйел аралық жыныстық қатынасты христиан діні шеңберінде қарастыратын болсақ: «Библия отпределяет сексуальные отношения как дар Бога человеку. Дар, который человек может осуществлять для взаимной радости в рамках брака» (Бюне, 1993). Яғни, жыныстық қатынас неке ішіне орындалуы керек; «Только тогда, когда наше общения с Богом ничем не омрачено, а сердце преисполнено им самим, мы можем поставить сексуальные отношения на то место на шкале жизненных ценностей, которое полагается им согласно Библии. Утешайся Господом, и Он исполнит желания сердца твоего» (Бюне, 1993). Дін адамзат алдында, бірінші орынға діни міндеттерді, кейін, оны орындаған жағдайда пенденің «жер қажеттіліктерін» орындайтынын меңзеп отыр. Әрі қарай, «Интимные отношения – не только производства, потомства, но и нормальное следствие счастливого духовного и сердечного общения, выражение гармоничного уединения в духе, в душе и теле при взаимном уважении друг к другу» (Бюне, 1993); ер мен әйел аралық жақын қарым-қатынастың (төсек қатынасы) ұрпақ жалғастығындағы маңыздылығымен қатар, адам дені, тәні және жаны аралық байланыстың дұрыс өрбуінің кепілі екені баяндалып отыр. Қазіргі психология, медицина салалары тұрғысынан айтқанда адамзат өміріндегі ер мен әйел аралық төсек қатынасы қажеттілігінің адам дені үшін маңыздылығы, түбегейлі түрде түсіндіріліп, бірақ бұл қатынастың, неке ішінде орындалуын талап етіп қояды. Аталмыш уағыз-тәрбие інжіл кітабы желісімен: «Почему оставит человек отца своего и мать и прилепится к жене своей, и будут двое одна плоть» (Бюне, 1993) деп, ер мен әйел үйленгеннен кейін «айырылмас тұтасқа» айналатыны баяндалған. Ұқсас мәлімет ислам дінінде, Бақара сүресінде «... сендер (ер мен әйел) бір – бірлеріңнің киетін киіміңдер ...» (Өсерұлы, 1994: 76-77) деп берілген. Діндерде бар ұқсастықтарға келетін болсақ, христиандар: «Не уклоняйтесь друг от друга, разве по согласию, на время для упражнения в посте и молитве,

а потом опять будьте вместе, чтобы не искушал вас сатана невоздержанием вашим» (Бюне, 1993) деп уағыздаса, исламда да ерлі зайыптылардың жыныстық қатынасқа түспейтін шақтарының бірі – отыз күн ораза ұстау уақыты.

Сайып келенде, өзге діндерде де, неке құрудың мақсаты – адамзат өмірің дұрыс өрбуімен сабақтасады. Некесіз қатынас, Інжіл бойынша: «Бог определил брак как рамки, в которых могут осуществляться сексуальные отношения. Всякое использование сексуальных отношений вне брака Библия называет прилюбодеянием, блудом, развратом, нечистотой» (Бюне, 1993); исламда бұл әрекет – зинақорлық деп аталады. Христиан дінінде некеге дейін ер балаларға келесі талаптар қойылады: «Если исходит из того, что, как правило ответственность за семью молодой человек в состоянии нести только с 19 – 25 летнего возраста, то это означает, что молодой христианин, серьезно решивший следовать Христу, 6 – 12 лет до вступления брака должен жить в сексуальном воздержании» (Бюне, 1993). Осы сын уақытында әрбір христиан діні өкілі өзінің болашағына дұрыс жол салады. Осы жылдарда құдай көмегі арқылы нәпсі қызығушылықтарын жеңіп тұлға ретінде қалыптасады немесе төзімділік танытпай құлайды, жеңген адам әрі қарай құдай назарындағы дұрыс адамға айналады. Жастық шағында жан-жақтан қызықтырған нәпсі қызығушылықтарына мойынсұнбай, керсінше одан сайын құдайға жақындай түседі. Немесе нәпсі қызығының тәлкегіне айналады. Әрине, дәл осы жылдар аралығында жас христианды жолдан тайдырмақшы болып түрткіші күштердің әрекеттері сезіледі. Сондай-ақ, жас ер жігіт пен қыз аралық достық қарым-қатынасы Інжіл заманында мәселе ретінде көтерілмеген. Себебі ер балалар мен қыз балалар қатал түрде екі бөлек тәрбиеленген (Бюне, 1993). Мұндағы мағына жігіт пен қыз аралық құштарлық сезімнің алдын алу, себебі оның некеден бұрын басталуы жақсылыққа апармайтыны белгілі. Құштарлық сезімнің уақытынан бұрын басталуына дін қарсы. Ал неке жөнінде: «В Кор. 1 ясно сказано, что брак – дело хорошее и верное. Для безбрачия существует лишь одна причина. «Неженатый заботится о Господнем, как угодить Господу» (Бюне, 1993). Мұнда үйленбеген жігіт уақытын тек қана құдай жолына берсе, үйленген жігіт – отбасына бөледі. Үйленбеді жауапкершіліктен қашу, өзіне көп уақыт бөлу деп түсінуге болмайды, толықтай құдай жолына мойынсұну деп түсіну керек. Дегенмен дін әрбір адамның некеге

тұруын қалайды, ал құдай жолын таңдағандар, өз шешіміне нақ сенімді болу керек. Ол жөнінде: «Но, кто непоколебимо тверд в сердце своем и, не будучи стесняем нуждою, но будучи властен в своей воле, решился в сердце своем ...» деп хабарланса, келесі мәліметте «Лучше вступить в брак, нежели разжигатся и дальше во избежание блуда, каждый имей свою жену» (Бюне, 1993) делінген. Сондай-ақ Інжіл бойынша христиан діні өкілінің дінсізбен неке құруына үзілді-кесілді қарсы, себебі, уағыз бойынша: «Не преклоняйтесь под чужое ярмо с неверным. Ибо какое общение праведности с беззаконием? Что общего у света со тьмою? Какое согласие между Христом и Велиаром? Или какое соучастие верного с не верным?» деп, қарсылық білдірген. Ал зейнақорлық жөнінде: «Кто же прелюбодействует с женщиною, у того нет ума; тот губит душу свою, кто делает это; побой и позор найдет он, и безчестие его не изгладится» (Бюне, 1993) деп қатал сынап, үкімін жасаған.

Жыныстық құштарлықты басу, тежеу, тоқтату дұрыс емес, тек қана оның уақытымен өтелуіне жағдай жасаған дұрыс. Ол үшін әрбір адам ислам діні уағыздап отырған балигат жасын ескеріп, уақытымен некеге тұру керек. Қазіргі қоғамда заманауи үйлену, тұрмыс құру жас көрсеткіші біршама өзгерген. Бірақ отбасын құру салтын ұстанған жөн.

Сонымен, ислам оқымыстылары үйленудің қоғам мәдениетіне, адам денсаулығына қажеттілігі мен пайдасын; үйлену тек нәпсі қажеттілігін өтеу емес, биологиялық мұқтаждықты дұрыс жолмен реттеу деп түсіндіреді. Осы тұрғыдан, ислам оқымыстылары үйлену бойынша төмендегідей тұжырымдар жасаған:

Біріншіден, *адамзат ұрпағын сақтау* – үйлену арқылы адамзат тегі көбейеді, тұқымы жойылмай, ұрпақ соңынан ұрпақ ауысып, көбейе береді. Құран Кәрімде үйленудің осы бір хикметі назардан тыс қалмаған. Осы тұрғыдан, «Алла Тағала сендер үшін өз қабырғаларыңнан жұбайларыңды жаратты, одан сендерге ұрпақ сыйлады және несібелерін берді. Сонда да олар өтірікке сеніп, Алланың мейіріміне сенбей ме?» (Кулиев, 2020: 72) деген дерек бар;

екіншіден, *текті сақтау* – яғни, ұрпақтар ауысып, өз тектерін біледі. Некеге тұрып, үйленбеген жағдайда тектілік бұзылар еді. Сонымен неке азғындыққа, зинақорлық және жезөкшелікке тоқтау болып есептеледі;

үшіншіден, *қоғамдық ахлақты сақтау* – некеге тұрып үйлену адамдарды ахлақтық,

адамгершілік ұстанымдардан және қағидаттардан шығып кетуден қорғап сақтайды;

төртіншіден, *аурулардың алдын алу* – үйленіп, некеге тұру, харам қарым-қатынастан және зинақорлық алдарынан тарайтын ауру түрлерінің алдын алады;

бесіншіден, *рухани әрі психологиялық жай табу* – некеге тұру, үйлену арқылы жұбайлардың арасында сүйіспеншілік және мейірімділік қатынас орнайды. Алла Тағаланың адамды әу баста жаратқандағы қағидасы. Қасиетті Құран Кәрімде: «Алла Тағаланың белгілерінің бірі – сендердің өздеріңнен, олардан тыныштық табуларың үшін жұбайлар жаратуы өз ара махаббат және мейірім орнатуы болды. Шын мәнінде мұнда ойланған адамдар үшін белгілер бар» (Кулиев, 2020: 21). Аятта ер мен әйел аралық байланыс, олардың жан тыныштығына ие болуына әсер ететінін, бірақ мұның неке ішіне орындалу керектігін айттып отыр.

Имам ибн Аль-Кайим өзінің «Ат-тибб Ан-Набави» (Пайғамбар медицинасы) кітабында Пайғамбар атынан жыныстық қатынастың денсаулыққа және т.б. пайдалары жөнінде: «Біріншіден, адам нәсілін сақтау және көбейту...»; екіншіден, ер адам бойында ұрықты ұзақ уақыт сақтамау; жыныстық қалау сезімін қанағаттандыру...» (Кулиев, 2020: 21) деген. Сонымен қатар, дәрігерлер жыныстық қатынастың болуы адам денсаулығының дұрыс өрбуінің бір түрі деп түсіндіреді. Еще одна его полезная сторона такова, что он помогает опускать взор, способствует самообладанию, позволяет воздерживаться от запрещенного, в том числе и женщинам. Бұл адамға екі дүниеде де сауап, әрі дұрыс жол. Сондай-ақ, Пайғамбар өз әйелдерімен дер уақытында жыныстық қатынасқа түсіп отырған, және бұл жөнінде: В вашем мире дорогими для меня были сделаны женщины и благовония (Ахмад и Ан-Нисаи) деген (Аль-Кайим, 2020: 1).

Сондай-ақ, биологиялық мұқтаждық уақытымен өтелген кезде, ер мен әйелдің, әсіресе әйелдің гормоналдық жүйесі дұрыс бағыт алады, мұнда түрлі медициналық ауытқушылықтардың орын алмайтыны меңзеліп отыр. Мәселенің медициналық күрделілігі, заманауи зерттеулерде егжей-тегжейлі зерттеліп, салдарлары бойынша тұжырымдар, интернет желісінде кең тараған ақпараттардың бірі. Мысалы «әйелдердің жыныстық мүшелері әлсіз күйге түсіп, гинекологиялық ауру түрлері пайда бола бастайды. Жыныстық қатынасқа жиі түспегендіктен жыныс мүшелерінде қан ұйуы, әр түрлі

гинекологиялық аурулардың түрлері (фибромы, кисты, аднексит), сондай-ақ гормондық дисбаланс ерлер мен әйелдерде бірдей бұзылуы мүмкін. Ерлерде тері бөртуі, агрессия және жүйкелік ауытқу синдромдары, әйелдерде коллаген аз бөлініп, уақытынан бұрын қартайуы, салмақ қосып, ұйқы бұзылып, спирттік ішімдіктерге деген әуестік басталуы мүмкін» (24 Здоровье, 2020: 1). Шынтуайтында исламдық уағыздарды ескерген жағдайда алын алуға болатын синдромдар.

Уақытымен тұрмыс құрған қыз табиғи физиологиялық мүмкіншіліктерін тұрмыс құрған әйел статусында ашық, дер уақытында орындайды. Бұл әйелдің физиологиялық және психологиялық денінің сау болуының кепілі, егер керсінше болса, зерттеуші А.М. Свядошаның мәліметті бойынша: «15% әйелдер білікті сексопатолог, сексолог, психолог мамандардың көмегіне жүгінген. Көп жағдайда, шешілмеген жыныстық мәселелер ауыр невроздық, психосоматоздық тіпті суицидалдық әрекеттерге әкелуі мүмкін» (Попова, 2005: 4) деген. Тұрмыс құрған әйел өмірге бала әкелу үдерісін жеке басына қарсы әрекеттерсіз іске асырады. Сонымен жүктіліктің неке ішінде болуы қай жағынан алып қарасақта дұрыс. Некесіз жүктілік шариғатпен құпталмайды, дегенмен баланы дүниеге әкелуге тиым жоқ. Жалпы, жүктілікті жасанды түрде үзуге кейбір жағдайларда ғана рұқсат берілген, мысалы: «Ислам жүктілікті жасанды түрде үзуге, егер жүктілік әйел өміріне қауіп төндірсе, немесе денсаулығына маңызды кері әсері анықталса рұқсат берген, қалған уақытта іске асыруға болмайтын шара, тіпті жүктілік некеден тыс көтерілген күннің өзінде» (Аль-Кардауи Юсеф, 1994: 89–90). Сонымен жүктілікті жасанды түрде үзуге дінмен тиым салынған, мысалы: «Пророк Мухаммад не разрешил утанавливать наказание к такой женщине до родов и завершения ею срока кормления ребенка грудью. В этом нет никакого греха. Мусульманские богословы считают, что совершение аборта, если оживление ребенка в утробе матери уже имело место – большой грех и преступление против личности, нравственности, жизни. Поэтому во многих мусульманских странах за аборт установлен выкуп как за убитого. Он называется – дийа» (Аль-Кардауи Юсеф, 1994: 89–90). Дийа – ислам дінінде ауқымды түсініктердің бірі, оның ішінде жүктілік жасанды түрде үзілгенде оған төленетін төлем мөлшері, мағынасы т.б. қырсырлары жеке талау керек тақырып.

Биологиялық мұқтаждықтың (жыныстық қатынас) уақытымен басталып, қажетті уақытында өтелуі, дінде астарлап айтылып, маңыздылығы на-

зардан тыс қалмаған. Биологиялық қажеттіліктің уақытынан шегертілуі гормоналдық салдарларға алып келеді. Бұл медицина саласында түсіндіріледі. Жалпы, мәселемен жаһанды түрде дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы айналысады. Жыныстық денсаулыққа ерекше назар аударуды қолға алған. 1997 жылдан бастап ДДСҰ аясында психиатрия және адамның сексуалдығы туралы ғылыми бөлім ұйымдастырылуы кездейсоқтық емес, кейін көп ұзамай ДДСҰ жыныстық білім беру бағдарламаларын алға тарта бастады. Мұндағы мақсат, жыныстық қатынастың адам өміріндегі маңызды рөлін белгілеу, мысалы: «ДДСҰ медициналық және білім принциптері негізінде құрылған ұйым ретінде жыныстық денсаулыққа қатысты жаһандық және тұтастық әдістерді алға тартады. Бұл контексте жыныстық денсаулықты түпсіз тәуелсіз тек қана биологиялық және психологиялық фактор нәтижесі деп қарастыруға болмайды. Керсінше тәсіл адамның жыныстық белсендігін, яғни оның физиологиялық, психологиялық, әлеуметтік және мәдени компоненттерінің өзара жаһандық және динамикалық байланыстарының нәтижесін білдіреді; шынтуайтында жыныстық қажеттілік адамның тағамға, ұйқыға сияқты негізгі қажеттіліктерінің бірі. Жыныстық қызметтің бұзылуы кез келген индивидтың өмір сапасына негативті әсер етуі мүмкін» (Калинина, 2010: 4) деп түсіндіреді. Сондай-ақ, «Әйелдің репродуктивтік потенциалына негативті әсер ететін басты факторлардың бірі ол – жүктілікті жасанды түрде үзу. Жүктілікті жасанды түрде үзудің санын азайтуға әрекеттенгенмен, әлі күнге дейін бұл ота әйелдердің санының азаюына, жыныстық мүшелер ауруларының, бала көтере алмау, жүктілікті соңына дейін жеткізе алмау және перинталдық патология сияқты медициналық мәселелердің тууына себеп; егер жыл сайынғы жүктілікті жасанды түрде үзу санына тоқталатын болсақ оның тең жартысы оптималды репродуктивті: 20 – 29 жастағы әйелдерге (51,6%) келеді, ал қалған жүктілікті жасанды түрде үзудің 50% ерте немесе кейін денсаулыққа кері әсер етуімен, тұрғылықты халықтың денсаулығының төмендеуіне тікелей әсер еткен (Боранбаев, 2011: 3).

Заманауи медициналық, әр түрлі қоғамдық ұйымдар жүктілікті жасанды түрде үзу салдарлары төңірегінде жан-жақты зерттеулер жүргізіп, әр түрлі шараларды ойластырғанмен сандық көрсеткіштер көбеймесе азайған жоқ. Жаңа медициналық технологияларды, жүктілікті болдырмау тәсілдерін игеру жүктілікті жасанды түрде үзу санының кемуіне әсер етпесе керек. Жүктілікті жасанды түрде үзудің көне мәселе

екенін ескеріп, онымен исламның алдын алу жолында атқарған шараларын еске түсіретін болсақ, әлде қайда эффективті болғанын көреміз.

Нәтижелері және талқылама

Жүктілікті жасанды түрде ұзу жаһанды мәселелер қатарынан қалыс қалып, жекелеген интузиаст зерттеушілердің еңбектерімен шектелуі дұрыс емес. Кейбір мұсылман мемлекеттерінде мәселеге тым еркінсіп қарау жалпы, халықтың, оның ішінде өскелең ұрпақтың тек қана діни, рухани таза жолмен емес, сонымен қатар медициналық, психологиялық, биоэтикалық тұрғыдан дұрыс дамымауына жол беріп отыр. Жағдай болашақ ұрпақтың дені мен тәні мәселесіне, ал дені мен тәні әліреген жағдайда ұлттың менталдық психологиясының кереғар жаққа ауытқуына жол беріп отыр, бұл бүгінгі заман ағымы.

Жүктілікті жасанды түрде ұзудің алдын алу жолында эффективті әдістерді қолдану адамзаттың уақытынан бұрын жойылып кетпеуінің кепілі.

Қорытынды

Шариғат жүктілікті жасанды түрде үзуге түбегейлі тиым салады. Қасиетті Құран Кә-

рім аяттарында, Пайғамбар хадистерінде жүктілікті жасанды түрде ұзудің алдын алу, оны болдырмау уағыздалып, орындау парыз есептеледі. Жаңашыл, зайырлы мемлекетте адамдардың діни уағыздарды орындау орындамауы өз еріктерінде. Дегенмен уағыздардың тәрбиелік мәнінің шынайылығын ескеріп, ол тәртіптерді адамдар орындаған жағдайда қоғамды жақсарту тұрғысынан атқаратын қызметін егжейлі түсінген ғалым дінтанушылар, уағыздарды заман талабына сай ғылыми талдаудан өткізіп, көпшілікке анықтамалық ақпарат ретінде жетуін қадағалауы мәселе төңірегінде өзекті. Ислам дінінің әр түрлі келеңсіздіктерді болдырмау жолындағы әрекеттерін жинақтап, талдап, қажет жағдайда жаңғырту дұрыс. Мысалы, уақытымен некелесу бойынша уағыздарды ғылыми тұрғыдан талдап, тыңдаушыға жеткізу, оның болашағының дұрыс жолда өрбуін қамтамасыз етеді. Осы сияқты шаралардың жаһандық тұрғыда қолға алынуы қоғамның дұрыс жолда қалыптасуына кепіл. Бұл үдеріс мемлекетте этикалық мәселелердің туындамауына, жүктілікті жасанды түрде ұзу сияқты шешімі күрделі жағдайдың алдын алу.

Әдебиеттер

- Алмаханов А. (2017) Әйеліме айтпай екінші әйел алсам бола ма? [Электронный ресурс] <https://www.muftyat.kz/kk/articles/islam-and-society/2017-09-12/18987-jelme-ajtpaj-ekns>
- Аль-Кайим (2020) Ат-тибб Ан-Набави (Пайғамбар медицинасы) Интимные отношения между супругами. [Электронный ресурс] URL:<http://islam.plus/ru/fatwa/sema/intimnye-voprosy/intimnye-otnosenia-mezdu-suprugami>
- Аль-Кардауи Юсеф (1994) Ислам: дозволенное и запрещенное / Пер. с арабс. З. Арухова, Р. Гаджиева. – Алматы: Өнер. – 144.
- Боранбаев А.К. (2011) Репродуктивный потенциал женщин, перенесших различные виды медицинского абортa // Автореферат диссертации ... кандидат медицинских наук. – Казань: «ООО «Вестфапика». – 24.
- Бухари С. (2021) Балаларбалиғатқанешежасындаталады? [Электронный ресурс] URL:<https://asyldin.kz/article/view/id/14227.html>
- Бюне В. (1993) Может ли любовь быть грехом? [Электронный ресурс] // Мемориал [сайт] URL:<http://www.blagovestnik.org/books/00067.htm>
- Жүсіпов Е. (2021) Пайғамбарымыздың үйленуге қатысты өсиеттері. [Электронный ресурс] <https://www.muftyat.kz/kk/video/kyska-uagyzdar/2021-07-02/36851-paigambarymyzdyn-uilen>
- ЖұмағұловҚ. (2020) Ислам діндегі неке мәселесі. [Электронный ресурс] URL: <http://fatua.kz/kz/post/view?id=140>
- Здоровье 24. (2020) Как отсутствие секса влияет на организм: тревожные симптомы.[Электронный ресурс]URL: https://health.24tv.ua/ru/kak_otsutstvie_seksa_vlijaet_na_organizm_trevozhnye_simptomy_n964704
- Ибн Маджа и аль-Хахим.(2020) Хадисы о любви. [Электронный ресурс]<https://medinaschool.org/library/creed/hadisy/hadisy-o-lyubvi>
- Калинина А.В. (2010) Гендерные различия сексуальной функции у больных эпилепсией: // Автореферат диссертации ... кандидата медицинских наук.– М.: «ОЭТО Росархива». – 25.
- Крачковский И. Сура Ар Рум аят 21 [Электронный ресурс] <https://namaz.today/al-quran/surah-30/ayah-21>
- Крачковский И. Сура Ан Нур аят 32 [Электронный ресурс] <https://namaz.today/al-quran/surah-24/ayah-32>
- Крачковский И. Сура Аль Хадид аят 27 [Электронный ресурс] <https://namaz.today/al-quran/surah-57/ayah-27>
- Кулиев Э. (2020) Сура Ан – Нур / Тасфир: Толкование Курана. [Электронный ресурс] // Tafsir.ru [сайт]URL: <http://tafsir.ru/tafsir/saadi/sura-an-nur/>

- Кулиев Э. (2020) Сура Аль-Хадид / Тафсир ас-Саади: Толкование Курана. [Электронный ресурс] // Tafsir.ru [сайт] URL:<http://tafsir.ru/tafsir-as-saadi-sura-al-hadid-ayat-27>
- Кулиев Э. (2020) Сура Ан-Нахль 72-аят / Тафсир ас-Саади: Толкование Курана. [Электронный ресурс] // Tafsir.ru [сайт] URL:<https://qurano.com/ru/16-an-nahl/verse-72/>
- Кулиев Э. (2020) Сура Ар-Рум 21-аят / Тафсир ас-Саади: Толкование Курана. [Электронный ресурс] // Tafsir.ru [сайт] URL:<http://tafsir.ru/ayat/30-21/>
- Муслим (2018) 15 хадисов о браке [Электронный ресурс] https://islam-today.ru/zhenshhina_v_islame/vzaimootnosenia/15-hadisov-o-brake/
- Өсерұлы Н. (1994) Қазақтың үкім-кесімдері. – Алматы: Ана тілі. – 104.
- Попова Ю.А. (2005) Особенности психического состояния женщин с аноргазмией на психической стадии копулятивного цикла: Автореферат диссертации ... кандидата психологических. – Ростов-на-Дону: РГУ. – 22.
- Серікбай О. (2020) «Нәбә» сүресі 6-16 аяттар. [Электронный ресурс] URL:<https://ummet.kz/makalalar/347-bir-ayat-tapsyry/4879-n-b-s-resi-6-16-ayattar.html>
- Убайдулла ибн Масғұд.(2021) Балалар балиғатқа неше жасында толады? [Электронный ресурс] URL:<https://asyldin.kz/article/view/id/14227.html>

References

- Almaxanov A. (2017) Ayelime aytpay ekinşi äyel alsam bola ma? [Can I get a second wife without telling my wife?]. [Electronic resource] <https://www.muftiyat.kz/kk/articles/islam-and-society/2017-09-12/18987-jelme-ajtpaj-ekns> (in Kazakh)
- Al'-Kayim. (2020) At-tibb An-Nabawi (Paygambar meditsinasy) Intimnyye otnosheniya mezhd suprugami [At-tibb An-Nabawi (Medicine of the Prophet) Intimate relations between spouses]. [Electronic resource] URL: <http://islam.plus/ru/fatwa/sema/intimnye-voprosy/intimnye-otnosenia-mezdu-suprugami>. (in Russian)
- Al'-Kardau'i Yusef. (1994) Islam: dozvolennoye i zapretnoye / Per. s arabs. Z. Arukhova, R. Gadzhiyeva [Islam: Permitted and Forbidden / Translation from arabic.Z. Arukhova, R. Hajiyeva]. – Almaty: Oner. – 144. (in Russian)
- Boranbayev A.K. (2011) Reproductivnyy potentsial zhenshchin, perenesshikh razlichnyye vidy meditsinskogo aborta: // Boranbayev A.K. Avtoreferat dissertatsii ... kandidat meditsinskikh nauk [Reproductive potential of women who underwent various types of medical abortion // Abstract of the thesis ... candidate of medical sciences.]. – Kazan': «ООО «Vestfapika». – 24. (in Russian)
- Bukhari S. (2021) Balalar baliğatqa neşe jasında toladı? [At what age do children reach puberty?]. [Electronic resource] URL: <https://asyldin.kz/article/view/id/14227.html> (in Kazakh)
- Byune V. (1993) Mozhet li lyubov' byt' grekhom? [Can love be a sin?]. [Electronic resource] // Memorial [sayt] URL: <http://www.blagovestnik.org/books/00067.htm> (in Russian)
- Jüsipov E. (2021) Payğambarımızdñ üylenwge qatıstı ösietteri [The Prophet's commandments regarding marriage]. [Electronic resource] <https://www.muftiyat.kz/kk/video/kyska-uagyzdar/2021-07-02/36851-paigambarymyzydyn-uilen> (in Kazakh)
- Jumağulov Q. (2020) İslam dinindegi neke мәselesi [The issue of marriage in Islam]. [Electronic resource] URL: <http://fatua.kz/kz/post/view?id=140> (in Kazakh)
- Zdorov'ye 24. (2020) Kak otsutstviye seksa vliyayet na organizm: trevozhnyye simptomyy [How the lack of sex affects the body: alarming symptoms]. [Electronic resource] URL: (in Russian)
- Ibn Madzhai al'-Khakim. (2020) Khadisy o lyubvi [Hadiths about love]. [Electronic resource] <https://medinaschool.org/library/creed/hadisy/hadisy-o-lyubvi> (in Russian)
- Kalinina A.V. (2010) Gendernyye razlichiya seksual'noy funktsii u bol'nykh epilepsiyey // Avtoreferat dissertatsii ... kandidata meditsinskikh nauk [Gender differences in sexual function in patients with epilepsy // Abstract of the thesis ... Candidate of medical sciences]. – Moskva: «OETO Rosarkhiva». – 25. (in Russian)
- Krachkovskiy I. SuraAr Rumayat 21. [Electronic resource] <https://namaz.today/al-quran/surah-30/ayah-21> (in Russian)
- Krachkovskiy I. SuraAnNurayat 32. [Electronic resource] <https://namaz.today/al-quran/surah-24/ayah-32> (in Russian)
- Krachkovskiy I. Sura Al' Khadid27 –ayat. [Electronic resource] <https://namaz.today/al-quran/surah-57/ayah-27> (in Russian)
- Kuliyev E. (2020) Sura An-Nur //Tafsir: TolkovaniyeKurana [Surah An-Nur / Tafsir: Interpretation of the Quran]. [Electronic resource] // Tafsir.ru [sayt] URL: <http://tafsir.ru/tafsir/saadi/sura-an-nur/> (in Russian)
- Kuliyev E. (2020) Sura Al'-Khadid / Tafsir as-Saadi: TolkovaniyeKurana [Surah Al-Hadid / Tafsir al-Saadi: An Interpretation of the Quran]. [Electronic resource] // Tafsir.ru [sayt] URL: <http://tafsir.ru/tafsir-as-saadi-sura-al-hadid-ayat-27> (in Russian)
- Kuliyev E. (2020) SuraAn – Nakhl' 72 – ayat / Tafsiras – Saadi: TolkovaniyeKurana [Surah An-Nahl 72 – ayat / Tafsir al-Saadi: Interpretation of the Quran]. [Electronic resource] // Tafsir.ru [sayt] URL: <https://qurano.com/ru/16-an-nahl/verse-72/> (in Russian)
- Kuliyev E. (2020) SuraAr – Rum 21 – ayat / Tafsir as – Saadi: TolkovaniyeKurana [Surah Ar-Rum 21- ayat / Tafsir al-Saadi: Interpretation of the Quran]. [Electronic resource] // Tafsir.ru [sayt] URL: <http://tafsir.ru/ayat/30-21/> (in Russian)
- Muslim (2018) 15 khadisov o brake [15 hadiths about marriage]. [Electronic resource] https://islam-today.ru/zhenshhina_v_islame/vzaimootnosenia/15-hadisov-o-brake/ (in Russian)
- Öserulı N. (1994) Qazaqtñ ükim-kesimderi [Kazakh verdicts]. – Almaty: «Ana tili». – 104. (in Kazakh)
- Popova Yu.A. (2005) Osobennosti psikhicheskogo sostoyaniya zhenshchin s anorgazmiyey na psikhicheskoy stadii kopulyativnogo tsikla // Avtoreferat dissertatsii ... kandidata psikhologicheskikh naukhayk [Features of the mental state of women with anorgasmia at the mental stage of the copulatory cycle // Abstract of the thesis ... candidate of psychological sciences.]. – Rostov-na-Donu: RGU. – 22. (in Russian)
- Serikbay O. (2020) «Näbä» süresi 6-16 ayattar [Surah Naba6-16 -ayat]. [Electronic resource] URL: <https://ummet.kz/makalalar/347-bir-ayat-tapsyry/4879-n-b-s-resi-6-16-ayattar.html> (in Kazakh)
- WbaydwilläbnMasğud. (2021) Balalar baliğatqa neşe jasında toladı? [At what age do children reach puberty?]. [Electronic resource] URL: <https://asyldin.kz/article/view/id/14227.html> (in Kazakh)